

پژوهش در تاریخ، سال دوازدهم، شماره ۳۳، پاییز و زمستان ۱۴۰۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۱/۰۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۲/۲۶

آشنایی با پایگاه‌های علمی و مراحل پژوهش تاریخی (با تأکید بر تاریخ ایران و اسلام)

محمدحسین صادقی^۱

فرنام فرتوت^۲

پیشگفتار

آنچه در این جستار می‌آید متن بازنویسی شده ارائه محمدحسین صادقی در کارگاه «آشنایی با پایگاه‌های علمی» است که به همت انجمن علمی دانشجویان تاریخ دانشگاه تهران در تاریخ ۱۴۰۱/۱۲/۸ در دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران برگزار شده و اینک متن مکتوب آن به کوشش فرنام فرتوت تقدیم خوانندگان فرهیخته می‌شود. هدف از این جستار، معرفی مهمترین منابع و پایگاه‌های علمی برای دانشجویان و پژوهشگرانی است که تصمیم بر پژوهش درباره تاریخ ایران و اسلام را دارند.

۱. دانشجوی دکتری تاریخ اسلام، دانشگاه تهران:

sadeghihossein@ut.ac.ir

۲. دانشجوی کارشناسی تاریخ، دانشگاه تهران:

farnam.fartoot@ut.ac.ir

۱- دانشنامه‌ها

برای شروع یک پژوهش علمی (آکادمیک)، پیش از هر چیز باید به دانشنامه‌ها مراجعه کرد. اساساً دانشنامه‌ها برای این ایجاد شده‌اند که سلسله‌ای از اطلاعات کلی و عمومی در ارتباط با طیف گسترده‌ای از موضوعات را در اختیار پژوهشگران قرار دهند. مقالات دانشنامه‌ها را در اصطلاح «مدخل» می‌نامند. مدخل‌ها حاوی اطلاعات جزئی نیستند و بیشتر اطلاعات کلی را در بر دارند. استفاده از دانشنامه‌ها از آن جهت مهم است که می‌تواند امکان آگاهی مبتنی بر منابع و آشنایی اولیه علمی و روشمند با موضوعات را فراهم می‌کند.

این که برای به دست آوردن این آگاهی اولیه سراغ چه دانشنامه‌ای برویم بسیار مهم است. دانشنامه‌ها با توجه به نهادی که آن‌ها را تدوین و منتشر می‌کنند، رویکرد متفاوتی دارند و منعکس کننده نوع نگاه و رویکرد آن نهاد هستند؛ این رویکردها چه از نظر علمی و چه از نظر ایدئولوژیک می‌توانند با هم تفاوت داشته باشند. از همین روست که باید رویکرد انتقادی را در انتخاب، مطالعه و استفاده از دانشنامه‌ها نیز در نظر گرفت.

۱-۱- دانشنامه‌های فارسی

دو دانشنامه مشهور و مهم به زبان فارسی «دایرةالمعارف بزرگ اسلامی» و «دانشنامه جهان اسلام» هستند. همچنین «دایرةالمعارف تشیع» از دیگر دانشنامه‌های مهم به زبان فارسی است که برای پژوهشگران رشته تاریخ می‌تواند کاربردی باشد. توصیه می‌شود پیش از انجام هر تحقیقی در مورد تاریخ ایران و اسلام، ابتدا به این سه دانشنامه مراجعه شود.

مدخل‌های دانشنامه‌ها بر اساس حروف الفبا تنظیم می‌شوند. مثلاً روی جلد ۲۴ دایرةالمعارف بزرگ اسلامی نوشته «دلائل النبوه - رساله دلگشا» که شامل مقالات حرف «د»، «ذ» و «ر» به چشم می‌خورد. این بدان معناست که اگر حرف ابتدایی مقاله مورد نظر ما با «ر» شروع شود باید در جلد ۲۴ این دایرةالمعارف به دنبال آن بگردیم.

زمانی که بخواهیم برای پژوهشمان از دانشنامه‌ها استفاده کنیم، پیش از هر چیز باید ببینیم که آیا مدخلی در رابطه با موضوع مورد نظر ما نگاشته شده است یا نه؟ به عنوان مثال اگر بخواهیم در مورد «جمعیت علمیه عثمانیه» تحقیق کنیم باید جلد یا جلدی که شامل حرف «ج» می‌شوند را بررسی کرده و پس از یافتن مقاله مورد نظر به مطالعه آن پردازیم. تقریباً تمام مطالبی که در مقالات

دایرةالمعارفی می‌آیند مستند و دارای ارجاع هستند و ارجاعات متن به ما کمک می‌کند که بفهمیم هر بخش از مطلب از کدام منبع گرفته شده است. در انتهای هر مدخل فهرست کتابشناسی قرار دارد که می‌توانیم با استفاده از آنها، مهمترین منابع مربوط به موضوع مورد نظرمان را بشناسیم. استفاده از دیگر دانشنامه‌ها نیز به همین شکل است.

۱-۱-۱- دایرةالمعارف بزرگ اسلامی (دبا)

مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی یک نهاد علمی است که علاوه بر انتشار دایرةالمعارف بزرگ اسلامی، دانشنامه‌های دیگری از جمله «دانشنامه فرهنگ مردم ایران»، «دانشنامه ایران» و «دانشنامه تهران بزرگ» را نیز منتشر می‌کند. این مرکز که مهم‌ترین و بزرگترین مرکز اسلام‌شناسی و ایران‌شناسی در ایران است در سطح جهانی نیز جزو مهمترین مراکز پژوهشی درباره تاریخ ایران و اسلام محسوب می‌شود. نسخه انگلیسی و عربی دبا تحت عنوان «دائرةالمعارف الاسلامیة الکبری» و «Encyclopaedia Islamica» در حال ترجمه است و به تدریج منتشر می‌شود.

بعضی از دانشنامه‌های فارسی دارای وبسایت اینترنتی هستند و برای استفاده از آن‌ها نیازی نیست که حتماً از نسخه فیزیکی آن‌ها استفاده کرد. پس از ورود به وبسایت مورد نظر می‌توان در بخش جستجو، عنوان و یا نام نویسنده مورد نظر را جستجو کرده و مقاله را مطالعه کرد. معمولاً در وبسایت‌های دایرةالمعارف‌ها علاوه بر امکان جستجوی الفبایی، امکان جستجو بر اساس موضوع نیز فراهم شده است. مدخل‌های دانشنامه فرهنگ مردم ایران، دانشنامه ایران و دانشنامه تهران بزرگ نیز از طریق وبسایت مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی قابل دسترسی هستند.

آدرس وبسایت دایرةالمعارف بزرگ اسلامی:

<https://www.cgie.org.ir>

۱-۱-۲- دانشنامه جهان اسلام

دانشنامه جهان اسلام نیز دیگر دانشنامه مهم به زبان فارسی است که توسط بنیاد دایرةالمعارف اسلامی منتشر می‌شود. یکی از ویژگی‌های مثبت دانشنامه جهان اسلام این است که تمام مقالاتش را در اختیار مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) قرار داده و از طریق وبسایت نورمگز (معرفی در ادامه) قابل دسترسی و استفاده است. افزون بر این، مقالات منتشر شده در این دانشنامه از طریق

وبسایت دانشنامه جهان اسلام نیز قابل دسترسی هستند.
آدرس وبسایت دانشنامه جهان اسلام:

<https://rch.ac.ir>

۱-۲-۲- دانشنامه‌های انگلیسی

افزون بر دانشنامه‌های فارسی، دانشنامه‌های به زبان‌های دیگر نیز می‌توانند برای مطالعه و پژوهش درباره تاریخ ایران و اسلام مفید باشند.

۱-۲-۱- دانشنامه اسلام (Encyclopaedia of Islam)

«Encyclopaedia of Islam» که به صورت اختصاری «EI» خوانده می‌شود یکی از دانشنامه‌های قدیمی و مهم در زمینه اسلام‌شناسی است. از آنجایی که این دانشنامه توسط مستشرقین و در اوایل قرن بیستم میلادی نوشته شده رویکرد شرق‌شناسانه در آن مشهود است. «EI» تا کنون دو بار بازنویسی شده و دارای نسخه‌های EI۱، EI۲ و EI۳ است که نسخه EI۳ هنوز تکمیل نشده اما نسخه EI۲ کامل و قابل استفاده است.

آدرس وبسایت دانشنامه اسلام (Encyclopaedia of Islam):

<https://referenceworks.brillonline.com/cluster/Encyclopaedia%20of%20Islam>

۱-۲-۲- دانشنامه ایرانیکا (Encyclopaedia Iranica)

دانشنامه بعدی که به آن می‌پردازیم ایرانیکا (Iranica) است که بر تاریخ ایران و موضوعات مرتبط بدان تمرکز دارد. ایرانیکا به همت مرحوم احسان یارشاطر در آمریکا منتشر می‌شد و مقالات آن از کیفیت بالایی برخوردار هستند.

آدرس وبسایت دانشنامه ایرانیکا (Encyclopaedia Iranica):

<https://www.iranicaonline.org/>

۱-۲-۳- دانشنامه بریتانیکا (Britannica Encyclopaedia)

دانشنامه بریتانیکا نیز دانشنامه‌ای بسیار کاربردی است. هرچند که در بریتانیکا تکیه بر تاریخ

بریتانیاست، اما به واسطه حضور موثر امپراتوری بریتانیا در تمامی قاره‌های جهان مدخل‌های بریتانیکا گستره‌عظیمی از مطالب مربوط به تاریخ جهان در موضوعات مختلف را پوشش می‌دهند. همچنین از دیگر ویژگی‌های بریتانیکا آن است که مجموعه‌ای از مفاهیم نظری تاریخ را هم در خود جای داده و برای آگاهی از مفاهیمی که در حیطه فلسفه تاریخ یا روش‌شناسی تاریخی قرار می‌گیرند، مقالات مفیدی نگاشته شده است.

آدرس وب‌سایت دانشنامه بریتانیکا (Encyclopaedia Britannica):

<https://www.britannica.com/>

۱-۳- دانشنامه‌های ترکی

در کنار ایرانیان، دانشمندان کشور ترکیه نیز توانسته‌اند دایرة‌المعارف‌های خوبی درباره تاریخ اسلام و تاریخ ترکان تولید کنند. برخلاف دانشنامه‌های به زبان فارسی (رویکرد ایرانی و شیعی) و انگلیسی (رویکرد شرق‌شناسانه) در دانشنامه‌های ترکی رویکرد غالب، ترکی و سنی است؛ از این رو مقالات این دانشنامه‌ها را می‌توان مکمل دانشنامه‌های انگلیسی زبان و فارسی زبان دانست. ذکر این نکته خالی از فایده نیست که عموماً دانشنامه‌هایی که در ایران یا ترکیه تولید شده‌اند به دلیل شناخت عمیق‌تر نویسندگانشان از تاریخ و فرهنگ بومی خویش و دوری از رویکردهای شرق‌شناسانه نسبت به سایر تحقیقات (بیشتر اروپایی و آمریکایی) از کیفیت و کارآمدی بیشتری برخوردار هستند.

۱-۳-۱- دانشنامه اسلام (Islam Ansiklopedisi)

دانشنامه اسلام با نام اختصاری (IA) که توسط دانشمندان ترکیه در میانه قرن بیستم میلادی منتشر شد از جمله دانشنامه‌هایی است که مقالات با کیفیتی در زمینه تاریخ اسلام در خود جای داده است. رویکرد این دانشنامه رویکرد ترکی است و از همین رو مقالات مربوط به تاریخ سلجوقی و عثمانی نسبت به دیگر مقالات از تفصیل بیشتری برخوردار هستند.

۱-۳-۲- دانشنامه اسلام سازمان دیانت (Türkiye Diyanet Vakfı Islam Ansiklopedisi)

این دانشنامه با نام اختصاری (DIA) یا (TDV İslam Ansiklopedisi) نسخه به روز شده دانشنامه اسلام (IA) است که با حمایت سازمان دیانت ترکیه منتشر شده است. مباحث مربوط به تاریخ ترکان در

این دانشنامه نیز از تفصیل بیشتری نسبت به دانشنامه‌های فارسی یا انگلیسی برخوردار است؛ از این رو علاقه‌مندان به تاریخ ترکان (به خصوص تاریخ عثمانی) ناگزیر از مراجعه به این منبع هستند. این دانشنامه تنها به زبان ترکی منتشر شده و مقالات از طریق وبسایت اینترنتی قابلیت دانلود رایگان دارند. آدرس وبسایت دانشنامه اسلام سازمان دیانت (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi):
<https://islamansiklopedisi.org.tr/>

۲- مقالات

در پژوهش‌های آکادمیک پس از بررسی مقالات دانشنامه‌ای باید به سراغ دیگر مقالات رفت. در این گام باید برای پژوهشگر مشخص شود که پیش از این در رابطه با موضوع مورد نظر چه تحقیقاتی انجام شده است. برای این منظور می‌توانیم از وبسایت‌های مختلفی کمک بگیریم که در ادامه چند مورد از مهم‌ترین آن‌ها معرفی خواهند شد.

۲-۱- مقالات فارسی

۲-۱-۲- فهرست مقالات فارسی

تا کنون ده جلد از این اثر که دربردارنده فهرست مقالاتی است که به زبان فارسی در زمینه «تحقیقات ایرانی» نگاشته شده‌اند توسط انتشارات مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی به چاپ رسیده است. شش جلد نخستین آن به همت مرحوم استاد ایرج افشار و جلد‌های بعدی با تلاش خانم ایران‌ناز کاشیان فراهم شده است.

۲-۱-۳- پایگاه‌های اینترنتی

برای جستجوی مقالات فارسی در اینترنت می‌توان از چندین پایگاه استفاده کرد. در این میان بانک مقالات پایگاه نورمگز از بقیه پایگاه‌ها کامل‌تر بوده و برخی مقالات به زبان عربی را نیز شامل می‌شود؛ با این حال استفاده از این پایگاه مستلزم پرداخت هزینه است. پرتال جامع علوم انسانی (وابسته به پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی) دیگر پایگاهی است که از بانک اطلاعاتی خوبی برخوردار بوده و امکان دانلود رایگان مقالات را در اختیار مخاطبان قرار داده است. افزون بر این موارد، امکان دانلود مقالات تمام مجلات علمی دارای مجوز از وزارت علوم، در وبسایت اختصاصی

هر مجله فراهم است.

مهم‌ترین پایگاه‌های اینترنتی دانلود مقاله به زبان فارسی:

<http://ensani.ir/fa>

<https://www.noormags.ir/view/fa>

<https://elmnet.ir/>

<https://www.sid.ir/journal/fa>

۲-۲- مقالات غیر فارسی

برای استفاده از مقالات غیر فارسی بسته به زبان مورد نظر می‌توان از پایگاه‌های مختلفی از جمله JSTOR و Google Scholar استفاده کرد. البته باید بدین نکته اشاره کرد که Google Scholar تنها شامل مقالات نبوده و کتاب‌ها و یادداشت‌های خارج از مجلات علمی را نیز معرفی می‌کند.

مهم‌ترین پایگاه‌های اینترنتی دانلود مقاله به زبان‌های غیر فارسی:

<https://scholar.google.com/>

<https://www.jstor.org/>

<https://dergipark.org.tr/en/>

۳- کتاب‌ها

پس از بررسی مقالات دانشنامه‌ای و مقالاتی که در مجلات علمی به چاپ رسیده‌اند باید به سراغ کتاب‌ها رفت. در اینجا نیز ابتدا پژوهش‌ها (research) و در گام بعد منابع (source) مورد توجه قرار خواهند گرفت.

خوشبختانه رشته تاریخ این امتیاز را دارد که دسترسی به بسیاری از منابع مورد استفاده در آن به صورت PDF یا سایر فرمت‌ها وجود دارد. علاوه بر امکان دانلود کتب مرتبط که معمولاً بدون مشکل حق نشر در کانال‌های تلگرامی بارگذاری می‌شوند می‌توان از وب‌سایت‌های اینترنتی نیز برای دانلود این کتاب‌ها استفاده کرد. در ادامه چند مورد از مهم‌ترین این وب‌سایت‌ها معرفی خواهند شد.

مهم‌ترین پایگاه‌های اینترنتی دانلود کتاب:

<https://noorlib.ir/book/list>

<https://ketabnak.com/>

<https://www.ghbook.ir/index.php?lang=fa>

<https://archive.org/>

۴- نسخ خطی

در یک پژوهش تاریخی امکان دارد که تمام منابع مورد استفاده، منابع چاپ شده نباشند و نیاز باشد که به نسخ خطی و اسناد آرشیوی رجوع شود. چنانچه نیازمند استفاده از نسخ خطی باشیم پیش از هر چیز باید بدانیم که آیا در ارتباط با موضوع مورد نظر ما نسخه‌ای وجود دارد یا خیر؟ برای پاسخ به این پرسش می‌توان سراغ فهرست‌های نسخ خطی رفت.

۴-۱- فنخا و دنا

دو مورد از بهترین فهرست‌های نسخ خطی عبارتند از: «فهرستگان نسخه‌های خطی ایران» با نام اختصاری «فنخا» و دیگری «فهرست‌واره دست‌نوشته‌های ایران» با نام اختصاری «دنا». هر دو این فهرست‌ها بر اساس حروف الفبا تنظیم شده‌اند و مشخصات نسخه‌های خطی از جمله محل نگهداری، زمان کتابت، اندازه و تعداد صفحات نسخه، کاتب، شماره ثبت و... را شامل می‌شوند. فنخا از طریق صفحه نخست وبسایت سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران به صورت اینترنتی قابل دسترس بوده و الزامی به استفاده از نسخه فیزیکی وجود ندارد.

آدرس اینترنتی فنخا:

<https://scripts.nlai.ir/>

۴-۲- پایگاه جامع اطلاع‌رسانی کتب خطی (آقابزرگ)

یکی دیگر از مهم‌ترین پایگاه‌های اینترنتی نسخ خطی پایگاه جامع اطلاع‌رسانی کتب خطی معروف به آقابزرگ است که امکان جستجوی نسخ خطی را فراهم کرده است.

آدرس وبسایت آقابزرگ:

<https://aghazozorg.ketab.ir/>

۳-۴- نسخه‌های خطی قابل دسترسی در اینترنت:

بعضی از کتابخانه‌ها (عموماً خارج از ایران) فایل کامل تمامی یا بخشی از نسخ خطی خویش را در اینترنت بارگذاری کرده‌اند. در ادامه، این کتابخانه‌ها و آدرس اینترنتی‌شان معرفی خواهند شد.
۱-۳-۴- دانشگاه هایدلبرگ:

<https://www.ub.uni-heidelberg.de/helios/digi/codheidor.html>

۲-۳-۴- دانشگاه پنسیلوانیا:

https://openn.library.upenn.edu/html/muslimworld_contents.html

۳-۳-۴- دانشگاه پرینستون:

<https://dpul.princeton.edu/islamicmss/browse/>

۴-۳-۴- کتابخانه حضرت آیت‌الله العظمی بروجردی:

<http://bilib.ir/libportal/tabid/۱۶۱/Default.aspx>

۵-۳-۴- دانشگاه آنکارا:

http://www.divinity.ankara.edu.tr/?page_id=۱۹۰۲۵

۶-۳-۴- کتابخانه ملی فرانسه:

<https://gallica.bnf.fr/services/engine/search/sru?operation=searchRetrieve&version=۱,۲&startRecord=۰&maximumRecords=۱۵&page=۱&query=۲۸%gallica۲۰%all۲۰%۲۲%persan۲۹%۲۲%&filter=dc.language۲۰%all۲۲%۲۰%per۲۰%۲۲%and۲۰%dc.type۲۰%all۲۰%۲۲%manuscrit۲۲%>

۷-۳-۴- کتابخانه دولتی برلین:

http://orient-digital.staatsbibliothek-berlin.de/servlets/solr/select?q=۲%BobjectType۳%A۲۲%islamhs۲%+۲۲%Bmymss_ihsHasDerivate۳%A۲۲>true۲%+۲۲%Bcategory.top۳%A۲۲%IslamHS_class_۵%.....۹C۳%ALANG۲۲%...۲&XSL.lastPage.SESSION=۲%Fsearch_form_islamhs_advanced.xed&fl=*&sort=mymss_ihsinvent+asc&ro

ws=۱۰۰&version=۴,۵&mask=search_form_islamhs_advanced.xed

۴-۳-۸- کتابخانه مونیخ:

https://www.digitale-sammlungen.de/index.html?c=faecher_index&ab=&l=en&kl=۳۵۲

۴-۳-۹- دانشگاه لایپزیک:

https://www.islamic-manuscripts.net/servlets/solr/select?q=%۲%BobjectType۳%A۲۲%islamhs-+۲۲%myms_ihstatus۳%A۲۲%STAT۲%+۲۲%...%Bcategory.top۳%A۲۲%IslamHS_class_۵%.....۹C۳%ALANG۲۲%...۲%XSL.lastPage.SESSION=%۲%Fsearch_form_islamhs_advanced.xed&fl=id۲%CreturnId۲%CobjectType&sort=myms_ihsinvent+asc&rows=۲۵&version=۴,۵&mask=search_form_islamhs_advanced.xed

۴-۳-۱۰- دانشگاه میشیگان:

<https://babel.hathitrust.org/cgi/mb?a=listis;c=۱۹۶۱۴۱۱۴۰۳>

۴-۳-۱۱- دانشگاه پنسیلوانیا:

http://dla.library.upenn.edu/dla/medren/search.html?sort=date_facsimile_added_sort۲۰%desc&showall=sort&fq=facsimile_facet۳%A۲۲%Yes۲۰%۲۲%AND۲۰%language_facet۳%A۲۲%Persian۲۲%

۴-۳-۱۲- دانشگاه کمبریج:

<http://cudl.lib.cam.ac.uk/collections/islamic/>

۴-۳-۱۳- کتابخانه واتیکان:

<http://www.mss.vatlib.it/guui/scan/link.jsp>

۴-۳-۱۴- دانشگاه لیدن:

https://digitalcollections.universiteitleiden.nl/search?type=dismax&islandora_solr_search_navigation=%f۵%B۵%D=RELS_EXT_isMemberOfCollection_uri_ms۳%A۲۲%info۵%C۳%Afedora۵%C/collection۵%C۳%Aubl-manuscripts۲۲%&f۵%B۵%D=mods_language_languageTerm_text_authority_iso۵%۶۳۹C-۲b_ms۳%A۲۲%Arabic۲۲%

۴-۳-۱۵- موزه والترز:

<https://www.flickr.com/photos/medmss/collections/۷۲۱۵۷۶۲۵۸۷۳۸۳۹۷۱۱>

۴-۳-۱۶- کتابخانه ملی اسپانیا:

<http://bdh.bne.es/bnearch/Search.do?languageView=es&fechaHasta=&text=&fechaFde sde=&sort=&showYearItems=&exact=&textH=&advanced=&completeText=&tipomaterial\=Manuscrito&language=es&lenguaF=%c8۱٪۳rabe&pageSize=۳۰>

۴-۳-۱۷- وزارت اوقاف عمان:

<https://elibrary.mara.gov.om/>

۵- اسناد

اسناد آرشیوی نیز همچون نسخ خطی از دیگر منابع منتشر نشده‌ای هستند که می‌توانند مورد استفاده پژوهشگران تاریخ قرار بگیرند. در ایران چندین مرکز برای نگهداری اسناد آرشیوی وجود دارد که مهم‌ترین آنها عبارتند از: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، مرکز اسناد انقلاب اسلامی و کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران. متأسفانه بعضی از این مراکز فاقد وب‌سایت اینترنتی بوده و برای دسترسی به فهرست اسناد باید به محل آرشیو مورد نظر مراجعه کرد.

مهم‌ترین پایگاه‌های اینترنتی جستجوی اسناد فارسی:

<https://www.nlai.ir/>

<https://ical.ir/>

<https://irdc.ir/>

<https://utdlib.ut.ac.ir/>

<http://asnad.org/en/>

۶- دیگر وب‌سایت‌های مفید

علاوه بر وب‌سایت‌هایی که در بالا معرفی شدند می‌توان از وب‌سایت کتابخانه تخصصی تاریخ اسلام و ایران و همچنین وب‌سایت archive نیز برای جستجو و دانلود منابع مورد نظر استفاده کرد.

آدرس دیگر وبسایت‌های مفید برای پژوهش‌های تاریخی:

<https://historylib.com/>

<https://archive.org/>

۷- نرم‌افزارها

امروزه و با پیشرفت فناوری، شیوه‌های سنتی مطالعه و پژوهش به تدریج جای خود را به شیوه‌های نوین می‌دهند. از جمله این شیوه‌ها استفاده از کامپیوتر و هوش مصنوعی در مطالعات تاریخی است. در ایران، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) در این راه پیشرو بوده و با ایجاد وبسایت‌های اینترنتی و نرم‌افزارهای متنوع، امر پژوهش را به مراتب آسان کرده است. تنها با داشتن یک حساب کاربری می‌توان در تمام پایگاه‌های این مجموعه عضو شده و از وبسایت‌ها یا نرم‌افزارهای آن استفاده کرد. این نرم‌افزارها هم به صورت لوح فشرده و هم به صورت آنلاین قابل خرید و نصب بر روی رایانه هستند. افزون بر این از طریق پایگاه اینترنتی «ابر نور» می‌توان با پرداخت حق اشتراک از تمامی نرم‌افزارهای این مجموعه در بستر اینترنت بهره‌مند شد. مهم‌ترین مزیت استفاده از ابر نور این است که با استفاده از آن می‌توان بدون نیاز به نصب نرم‌افزارها و اشغال حجم حافظه رایانه از تمامی آنها استفاده کرد. نرم‌افزارهای نور به گونه‌ای طراحی شده‌اند که با توجه به موضوع، مجموعه‌ای از مهمترین منابع و حتی پژوهش‌های مرتبط را (کاملاً منطبق با نسخه چاپی) در قالب نرم‌افزار ریخته و به مخاطب ارائه می‌دهند؛ در این صورت و برای انجام پژوهش نیاز به مراجعه به کتابخانه و صرف هزینه و وقت به مراتب کاهش می‌یابد. همچنین قابلیت جستجوی کلمات و عبارات، قابلیت کپی کردن قسمتی از متن، ارجاع مستقیم به صفحه مورد نظر، دسترسی به لغتنامه‌ها، ارائه فهرست درختی کتاب‌ها و امکان مقایسه متون از دیگر ویژگی‌های این نرم‌افزارها هستند. در میان نرم‌افزارهای نور، نرم‌افزارهای «تاریخ ایران اسلامی ۲»، «جغرافیای جهان اسلام ۲»، «جامع منابع تاریخ اسلام» و «تاریخ تشیع» بیشتر به کار پژوهشگران تاریخ می‌آید.

آدرس وبسایت مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور):

<https://www.noorsoft.org/>

آدرس سامانه اینترنتی ابر نور:

<https://abrenoor.ir/fa>

نرم افزار «المکتبة الشاملة» نیز تا حدودی شبیه نرم افزارهای نور است. همچنین موسسه پژوهشی میراث مکتوب نیز بخشی از آثار خود را در قالب لوح فشرده ارائه کرده است.

۸- فیش برداری

آخرین مرحله در پژوهش، فیش برداری یا فیش نویسی است. تا چندی پیش این کار کاملاً به صورت دستی و با قلم و کاغذ انجام می شد اما امروزه و با وجود نرم افزارهای مخصوص فیش نویسی استفاده از شیوه های سنتی به حاشیه رفته است؛ هرچند این شیوه هنوز نیز طرفداران خاص خود را دارد اما دقت، سرعت و سهولت بیشتر در کنار امکان پشتیبان گیری از داده ها و بازیابی آنها، جستجوی کلمات و دسته بندی منظم آنها از جمله مزیت هایی است که می توان برای فیش نویسی با استفاده از نرم افزارهای کامپیوتری قائل شد. مرکز نور برای فیش نویسی نیز نرم افزار مخصوصی به نام «پژوهیار ۲» طراحی کرده است. نرم افزار پژوهیار قابلیت استفاده آنلاین ندارد و برای استفاده از آن حتماً باید بر روی رایانه نصب شود. با این حال لوح فشرده و یا فایل نصب آن را می توان از آدرس زیر تهیه کرد.

آدرس اینترنتی نرم افزار پژوهیار ۲:

<https://pajohyar.ir/>